

OSMANLI DEVLETİ'NİN KAPİTALİSTLEŞME SÜRECİNDE FARKLI İKİ AYDIN PORTRESİ: ZİYA GÖKALP VE MEHMED CAVİD BEY

Mehmet DİNÇASLAN

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Arş. Gör. / Doktora Öğrencisi

mdincaslan@ktu.edu.tr

Özet

Avrupa'daki çağdaşlarında olduğu gibi Osmanlı Devleti de kapitalistleşme sürecine 19. yüzyılda dâhil olmuş; fakat kapitalizmin kurallarını yeterince kurumlaştıramadığı gibi, uygulamaya da koyamamıştır. Bu çalışmanın konusu, Osmanlı Devleti'nin kapitalistleşme sürecidir. Çalışmanın amacı; Osmanlı Devleti'nin kapitalistleşme sürecinde farklı kutuplardaki iki aydın tipinin, Avrupa'daki iktisadi konjunktüre ve Türk sosyo-ekonomik yapısı ve zihniyetine ne derecede uygun düştüğünün değerlendirilmesidir. Çalışmada sonuç olarak Gökalp'in sosyo-ekonomik fikirlerinin Cavid Bey'e nispeten, Avrupa konjunktürü ve Türk sosyo-ekonomik yapısı ve zihniyeti ile daha uyumlu olduğu ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti'nde Kapitalistleşme Süreci, Ziya Gökalp, Mehmed Cavid Bey.

Alan Tanımı: İktisat (Karşılaştırmalı İktisadi Sistemler)

**PORTRAIT OF TWO DIFFERENT INTELLECTUAL IN THE
CAPITALISATION PROCESS OF OTTOMAN EMPIRE: ZIYA GOKALP
AND MEHMED CAVID BEY**

Abstract

Ottoman Empire had experienced the capitalazation process in the nineteenth century as in the cases of European countries in this period. However it had not institutionalized and put into practice the rules of the capitalism. The aim of this study is to focus on the capitalization process of Ottoman Empire. In this context, first, it will be discussed to what extend that two different intellectual types in the capitalization process of Ottoman Empire is suitable for the economic conjuncture of Europe and Turkish socio-economic structure and mentality. In the final analysis it wil be concluded that socio-economic ideas of Ziya Gokalp is

more suitable for European conjuncture and Turkish socio-economic structure and mentality with compared the ideas of Mehmet Cavid Bey.

Key Words: *Capitalisation Process of Ottoman Empire, Ziya Gokalp, Mehmed Cavid Bey.*

JEL Code: B31, N90, P50, P52, Z10.

1. GİRİŞ

Kapitalizm; bir ülkenin ticaret ve sanayisinin devlete nispeten kâr amaçlı özel girişimciler tarafından kontrol edildiği iktisadi ve siyasi bir sistemdir (<http://www.oxforddictionaries.com>). Kapitalistleşme ise, kapitalizmin kuralları ve ilkelerine adaptasyon sürecidir. Kapitalizmin tanımını Weberyen bir usulle açıklayan Ülgener (2006: 426) kapitalizmi, sermayenin üretime ve bölüşüme ağırlığını koyduğu bir sistem olarak tanımlamış; özelliklerini kar maksimizasyonu, sermaye birikimi, iktisadi rasyonellik, girişimcilik ruhu ve bunların tamamına imkân sağlayan kredi ve sermaye piyasası olduğuna değinmiştir.

Kapitalizm'in çeşitlerinde yukarıda ifade edilen ve ana ilkeleri açıklanan serbest piyasa ekonomisi sistemi olduğu gibi, devlet müdahaleciliği adı verilen ve yerine göre milli iktisat-devletçi ekonomi-karma ekonomi olarak da adlandırılan farklı bir kapitalizm türü daha vardır. Müdahaleci kapitalizme göre, piyasa kendi haline bırakılınca tam istihdam, tam rekabet, işsizlik, iktisadi büyüme vb. gibi sorunları çözemez. Bu yüzden müdahale yanlıları, devletin bu konuda inisiyatif alması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi kapitalistleşme sürecinde piyasa ekonomisi ile müdahaleci devlet ikileminde yer almış, o dönemdeki aydınlar da bu tartışma ortamına zemin hazırlamışlardır. Ziya Gökalp ve Mehmed Cavid Bey, bu tartışmanın farklı kutuplarındaki iki Osmanlı aydınıdır.

Bu çalışmanın konusu, Osmanlı Devleti'nin kapitalistleşme sürecidir. Çalışmanın amacı; Osmanlı Devleti'nin kapitalistleşme sürecinde farklı kutuplardaki iki aydının fikirlerinin, Avrupa'daki iktisadi konjonktüre ve Türk sosyo-ekonomik yapısı ve zihniyetine ne derece uygun düştüğünün değerlendirilmesidir. Konuya içerik bakımından Osmanlı Devleti'nin kapitalistleşme sürecinde piyasa ekonomisi-müdahaleci devlet ayırımı; şahıs bakımından ise, Ziya Gökalp ve Mehmed Cavid Bey ele alınarak sınırlama getirilmiştir.

2. OSMANLI DEVLETİ'NDE İKTİSADİ ZİHNİYET VE KAPİTALİSTLEŞME SÜRECİ

Kapitalizm ve kapitalistleşmenin tanımı ve içeriği çalışmanın giriş kısmında ifade edildi. Acaba Osmanlı Devleti kapitalistleşmeye ne zaman, hangi şartlarda ve nasıl başladı? Kapitalistleşmenin evrimi, safhaları nasıl gerçekleşti? Aşağıda bu konu üzerine geliştirilen çeşitli görüşlere yer verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kapitalistleşme ya da diğer ifade ile piyasa ekonomisine adaptasyonu sürecine geçmeden önce, Osmanlı ekonomisinin içine yerleştiği genel çerçeveyi yani iktisadi yapısını ve zihniyetini açıklamak gerekmektedir. Genç (2010: 82-85); kapitalistleşme öncesi Osmanlı'nın iktisadi düşünce yapısını provizyonizm, tradisyonizm ve fiskalizm olarak üç ilke şeklinde ortaya koymuştur. Birincisi olan provizyonizmde devlet, iç pazarda mal arzını yüksek tutmak üzere ihracatı engeller, ithalâtı serbest bırakır. Burada iç talebin karşılanması önemlidir. Bunun için dış ticaret açığı verilmesine göz yumulmaktadır. İkinci ilke olan tradisyonizmde, iktisadî hayatın herhangi bir alanında gelenekten sapma olduğu takdirde, ona uyum sağlamak üzere yeni değişmelere yol verme yerine, değişmeyi ortadan kaldırarak eskiyi geri getirme iradesi hâkimdir. Bu da statükoculuğun kaynağını ortaya çıkarmaktadır. Üçüncü ve son ilke fiskalizmde ise, devletin gelirlerini artırmak ve gelirlerin ulaştığı düzeyin altına inmemesi hususu ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde kapitalistleşme sürecine geçişin ne zaman başladığı hususunda Kazgan (2004: 13), Batı'nın merkantilizm dönemini yaşadığı 17. yüzyılda Osmanlı'da uygulanan kapitülasyonlar ile başlatmaktadır. Osmanlı Devleti'nde bu dönemde kapitalistleşenlerin ise Batı'daki örneklerinden farklı olarak, Avrupa'ya bağlı azınlıklar olduğu ve bu sınıfın içeriden dışarıya kaynak transferine neden olduğu hususuna da dikkat çekmiştir (Kazgan, 2004: 31-32). Bu yüzden Osmanlı'daki ticari kapitalistleşme "*tersine ticari kapitalistleşme*" olarak adlandırılabilir.

Quataert (2007: 888) de kapitalistleşme sürecinde 19. yüzyıl Osmanlı iktisat politikalarını 4 safhaya ayırmıştır: *Birinci safha* 1826'ya kadardır. Bu safhada korumacı politikalar takip edilmiş, tekeller ve hammaddelerin yerli üretimde kullanılması hâkim olmuştur. *İkinci safha* 1826-1860, mevcut şartlara uymak diye tasvir edilebilir. Bu safhada Osmanlı pazarları dışarıya açılmış ve iç pazarlar bir derece serbest bırakılmıştır. Dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de ticaret serbestleşmiştir. *Üçüncü safhada*, 1860-1908, gümrükler arttırılmış ve yerli imalâtçılar korunmuştur. İktisadî liberalizm hâkim olmakla beraber, himaye taraftarı olanlar liberalizm taraftarı olan Osmanlılara ve

Avrupalılara karşı koymaya çalışmışlardır. *Dördüncü safha*, Jön Türk İhtilaliyle başlamış ve I. Dünya Savaşı'yla devam etmiştir. Bu safhada mücadeleye tümüyle devam edilmiş ve korumacı "millî ekonomi" taraftarları serbest ticaret taraftarlarına galip gelmiştir (Quataert, 2007: 888). Bu aşamada iktisadi liberalizmin terk edilip devletçiliğe yönelişi temsil eden girişimin, İktisadiyat Meclisi'nin varlığı olduğu ifade edilmiştir (Toprak, 2003:181-182). Balkan Savaşları'nda alman yenilgilerden sonra cari olan liberal Osmanlılık politikalarından milliyetçi politikalara dönüşüm gerçekleşmiştir (Pamuk, 2010: 227).

Osmanlı Devleti'nin kapitalistleşme sürecinde yer alan Ziya Gökalp ve Mehmed Cavid Bey de, bu süreçte üçüncü ve dördüncü safhada aktif olarak yer almışlardır. Ziya Gökalp devlet kapitalizmi, milli iktisat ve solidarizm anlayışını savunurken, Mehmed Cavid Bey; piyasa kapitalizmi ve bireycilik anlayışını savunmaktadır. Aşağıdaki bölümlerde sırasıyla bu iki aydının temel sosyo-ekonomik düşünce yapılarına değinilmiştir.

3. ZİYA GÖKALP (1875-1924)

1875 yılında Diyarbakır'da dünyaya gelen Ziya Gökalp, Türkçülük akımının uyanmasını bilimsel yöntemlerle izah eden ve pozitivist bir yaklaşımla Türkiye'de yeni bir ideolojinin kurulmasını sağlayan bir aydındır (Şapolyo: 1974, 14).

Gökalp'in sosyo-ekonomik fikirleri; piyasa ekonomisine yaklaşımı, milli iktisat ve sanayileşme hamlesi ve Türklerin sosyo-ekonomik zihniyet yapısı hususu olarak aşağıda açıklanmaktadır.

Bu maddeleri açıklamaya geçmeden önce Gökalp'in sosyo-ekonomik analizlerinde dayandığı belli başlı iki kaynağı ifade etmek gerekmektedir. Bunlar, Alman milli iktisat sistemi ve Fransız solidarizmidir (Tolga, 1949: 9-10).

Piyasa ekonomisi ile ilgili açıklamalarında Ziya Gökalp, bu iktisadi sistemin her ülkenin yapısına uyan bir sistem olmayıp, daha ziyade serbest ticaret yanlısı İngiltere'nin menfaatine uyduğunu ifade etmiştir. Piyasa ekonomisinden kurtulmanın yolunun milli iktisat hamlesini başlatmaktan geçtiğine, bunun da ancak kapitülasyonların kaldırılması ile mümkün olabileceğine değinmiştir (Ülken, 2007: 50).

Gökalp, piyasa ekonomisine geçiş sürecinin Tanzimat ile başladığı fikrini öne sürmüştür. İktisadi kalkınmanın sağlanabilmesi için piyasa ekonomisi sisteminden vazgeçmenin gerekli olduğuna değinmiştir. Bu iddiasını da, Tanzimat'tan önce

ülkede gayet zengin sanayi bulunduğuna, Tanzimat'tan sonra ise bu sanayinin çöküşe geçtiği fikrine dayandırmıştır (Ülken, 2007: 76).

Gökalp'in bu görüşlerinin tersine 19. yüzyıl başlarında Anadolu'daki mamul mallar üretimi incelendiğinde, üretimin geleneksel loncalar çevresinde örgütlendiği, küçük ve orta ölçekli atölyelerde geleneksel el tezgâhlarının kullanıldığı ve bu işletmelerdeki sermaye birikiminin sınırlı kaldığı ortaya çıkmaktadır. Böyle bir sanayi yapısının kapitalist üretim tarzına geçişinin kolay olduğunu söylemek zor gözükmektedir (Pamuk, 2010: 209). Bu hususlardan ötürü Gökalp, tarım ağırlıklı ekonomik yapı ile ordu-devlet yapısına sahip Osmanlı Devleti'nin yapısal ve zihinsel hususlarını gözden kaçırmıştır. Fakat gözden kaçırdığı bu hususların telafisi için devlet öncülüğünde sanayileşme fikrini öne sürmüştür.

Gökalp, milli iktisat hususunda iktisadî kalkınmanın, nahiye iktisadı yerine millet iktisadının ve küçük sanatların yerine büyük sanayinin ikame edilmesinden ibaret olduğuna değinmiştir. Bunu sağlamak için Alman milli iktisadının örnek alınması gerektiğine değinmiş, fakat uzun yıllar korumacı politikalar uygulanmasının sınırını İngiltere, ABD ve Almanya gibi devletlerle rekabet edebilecek düzeyde sermaye birikiminin oluşturulmasına bağlamıştır (Gökalp, 2007: 287).

Gökalp'in sanayileşmeyi sağlamada devlet müdahalesini gerekli görmesinin iki temel sebebi vardır:

Birincisi, Manchester iktisadiyatının serbest ticaret gibi politikalar önererek Osmanlı'nın sanayileşme hamlesini geciktirmesi. İkincisi, Avrupa emperyalizminin ferdî kapitalizme dayanarak ülke içerisinde kendisine bağlı, dışarıya kaynak transferi yapan bir taife meydana getirmesi. Buna karşılık Gökalp'in devlet kapitalizmi uygulanmasını istemesi (Tolga, 1949: 27).

Osmanlı Devleti'nde sanayileşmeyi sağlamak için milli iktisat sisteminin uygulanması hususunda zihniyet analizi yapan Sayar (2011: 215), iktisadî korumacılık politikasına olan bağlılığın arkasında, ülke ekonomisinin geriliği ile asırlarca kökleşmiş bir halde ülke insanını maddeyle temastan alıkoyan bir iktisadî zihniyet dünyasının yarattığı ataletin bulunmuş olmasının yattığı görüşündedir.

Gökalp, Türklerin sosyo-ekonomik zihniyet yapısına en uygun olan sistemin "solidarizm", yani tesanüdcülük olduğunu ifade etmiştir. Ferdî mülkiyetin sınırını içtimai tesanüdün belirlediğine değinerek, cemiyetin bir fedakârlığı veya zahmeti neticesinde ortaya çıkan ve fertlerin hiçbir emeği olmadan meydana gelen temettülerin, cemiyete ait olduğunu belirtmiştir. Bu temettülerin yine cemiyete

devletçe yapılacak hizmetlerle yani sosyal politikalarla geri dönüşüm sağlayacağına değinmiştir (Gökalp, 2007: 286).

Burada çok sağlam iki kıymet dikkat çekmektedir: (Tolga, 1949: 12-13).

Birincisi, toplumda ferdî ve içtimaî mülkiyet birlikte bulunmalıdır. İkincisi ise; sosyal adaleti temin için, cemiyetin katma değerinden gerekli pay ayrılmalıdır.

Gökalp'in sosyo-ekonomik analizlerindeki temel dayanaklarından biri olan solidarizm, hem denetimsiz sermayenin hem de örgütlü emeğin toplum için tehdit oluşturduğu varsayımına dayanmaktadır. Solidarizm, devletin denetimi ve kontrolü altında sermayenin ve emeğin temsilini öngören, meslek gruplarının işlevlerine göre karar alma sürecine katıldıkları bir toplum düzenini tasavvur eden bir sistemdir (Çakmak, 2011: 208-209). Denetimsiz sermaye ve örgütlü emek kavramları ile piyasa ekonomisine geçişte geç kalmış bir ülke ifade edilmektedir. Kapitalistleşmemenin ortaya çıkardığı kararsızlık ve ekonomideki bireylerin ve kurumların iktisadi zihniyetinin elverişliliği Osmanlı'yı solidarizm düşüncesine yakınlaştırmıştır.

Ziya Gökalp tasarımı, sınıfın yerine meslek zümresini koyma gayretindedir. Gökalp'in toplumu bir organizmaya benzettiğini, her meslek zümresini bu organizmanın organı olarak gördüğünü belirtmek gerekir (Çakmak, 2011: 215-216). Bu bağlamda Gökalp'in Durkheimci sosyolojik analizlerden "mekanik-organik dayanışma" ayırımında, tasarımı organik dayanışma üzerine kurduğu söylenebilir. Gökalp, organik dayanışma sayesinde toplumda işbölümünün artacağı, bunun da iktisadi gelişmeye neden olacağı kanısına varmıştır.

4. MEHMED CAVİD BEY (1875-1926)

1875 yılında Selanik'te dünyaya gelen Cavid Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kilit bürokratlarından birisi olup, iktisada dair geniş ilmi bilgisiyle de ülkede söz sahibi olmuş aydın-siyasetçidir.

Cavid Bey'in sosyo-ekonomik fikirleri; piyasa ekonomisi ve milli iktisat-devlet müdahalesi görüşleri altında aşağıda açıklanmaktadır.

Mehmet Cavit Bey'in görüşlerinin, özgürlük, özel mülkiyet, rekabet gibi kavramlara vurgu yapan Manchester Okulu'nun görüşlerine benzer olduğunu söylemek doğru olur (Çakmak, 2011: 161).

Mülkiyet hakkının, insanları çalışmaya sevk eden en birinci etken olduğu fikrini öne süren Cavid Bey, mülkiyetin en önemli ortaya çıkış sebebinin sosyal fayda ile şahsi fayda olduğunu ifade etmiş, mülkiyet hakkının hem fertlerin, hem de cemiyetlerin menfaatlerine uygun olduğuna değinmiştir. Özel mülkiyetin varlığı

fertlerin gayretini artırmakta bu da fertlerin zenginleşmesine ve dolayısıyla cemiyetin servetinin büyümesine neden olmaktadır (Mehmed Cavid, 2001: 58-59)

Bir piyasa ekonomisi savunucusu olarak Cavid Bey, toplumların iktisadî faaliyetlerinde işbölümü yapmak zorunda olduğunu ifade etmiştir (Eroğlu, 2008: 268). Burada Gökalp'ın organik dayanışma-tesanüdü fikri ile Cavid Bey'in işbölümü fikri örtüşmektedir.

Mehmet Cavit Bey, Osmanlı topraklarında piyasa ekonomisinin temellerinden olan sermaye birikiminin sınırlı ve dağınık olduğunu belirtmiş, bunları toplayıp biraraya getirecek şirketlerin pek az önemsendiğine dikkat çekmiştir (Toprak, 1982: 41).

Cavid Bey piyasa-devlet görev ayırımında; özgürlük, özel mülkiyet ve serbest rekabetin cari olmasını arzu etmiş, devlete düşen görevin ise hakemlik olup, anlaşmazlıkları çözmek olduğunu ifade etmiştir (Eroğlu, 2008: 269). Cavid Bey, piyasa kapitalizmi ile devlet kapitalizmi ayırımında tercihini piyasa yönünde ortaya koymuştur. Fakat fikirlerinde az da olsa devlet müdahalesine yer bırakmıştır. Bu hususta devlet müdahalesi için her şeyden evvel memleketin buna elverişli durumda olması gerektiğine dikkat çekmiş, Osmanlı'nın da henüz bu düzeyde olmadığını belirtmiştir (Toprak, 2003: 387-388).

Cavid Bey, karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre Osmanlı Devleti'nin tarım alanında uzmanlaşmasının gerekli olduğuna inanmaktadır. Ayrıca, pazara dönük üretim yapılabilmesi ve satışın rahatlıkla gerçekleştirilebilmesi için de ulaşım sorununun çözülmesini gerekli bulmaktadır (Eroğlu, 2008: 272-273).

Milli iktisat politikalarının yanlışlığını ispatlamaya gayret eden Cavid Bey, Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na girdiği dönemde birçok kez müttefik Almanya'ya gitmiş, burada siyasetçi ve iktisatçılarla görüşmüştür. Almanya yetkilileri, Osmanlı'nın uyguladığı milli iktisat politikalarının çok "şoven" ve çok "nasyonalist" olduğunu Cavid Bey'e aktarmışlardır (Toprak, 2003: 342). Esasında Almanya'nın bu söylemlerde bulunmasında, o dönemde ticari kapitalizm aşamasını tamamlayıp sermaye birikimini sağladıkları, bu sebeple de müttefiki olan Osmanlı'dan da imtiyaz koparma çabalarının olduğu çıkarımında bulunulabilir.

Cavid Bey, korumacı politikaların ülkede genel serveti artırmayıp halkın zararına olarak sadece birkaç kişinin zengin olmasına sebep olacağını ifade etmiştir (Mehmed Cavid, 2001: 275). Cavid Bey, bu zengin olanların ise, vatandaşların zararına olarak zahmetsizce bilim ve sanayideki gelişmeleri takip etmeksizin zengin olma yolunu bulunca, bu yoldan çıkmak istemezler. Bu yüzden Cavid Bey,

bilimsel olarak icra edilecek olan tarımın ve ticaretin iktisadi kalkınmaya yol açacağına ve sanayinin de bu aşamada kendiliğinden doğacağına inanmıştır. Cavid Bey, bu şekilde doğan sanatların daha değerli olacağı görüşündedir (Toprak, 1982: 373).

Cavid Bey, korumacılık yanlısı olanların delil olarak Almanya ve ABD'deki iktisadi ilerlemeyi gösterdikleri, fakat bu devletlerin ilerlemelerinin asıl nedeninin korumacı politikalar değil; halkın çalışkanlığı, girişim gücü, topraklarının verimliliği ve madenlerinin zenginliği olduğunu ifade etmiştir. (Mehmed Cavid, 2001: 275).

Cavid Bey'e göre sanayide geri olan memleketlerin gelişmesi için gerekli olan şey, himayeci politikalar değil sermaye, bilim ve eğitimin yayılmasıdır. Himayeci politikaların mimarı kabul edilen Frederich List'i modası geçmiş bir iktisatçı olarak nitelendirmiştir (Çakmak, 2011: 176-177).

Cavid Bey'e göre, ülkede sanayinin gelişmesini arzu etmek, büyük bir vatani istektir. Memleketimizde büyük sanayi kurmak için yeterli vasıtaların bulunmadığı, nitelikli emek, sermaye ve sanayi ürünleri ithaline ihtiyaç duyulacağına değinmiştir. Bu durumda korumacılığın silahlarından olan gümrük vergisi uygulamasının, tersine etki göstererek sanayileşmeye engel olacağını iddia etmektedir (Eroğlu, 2008: 274). Fakat burada Cavid Bey, gelişme sağlanması düşünülen sanayi alanında, korumacı politikalar izlenmeyebileceği gerçeğini göz ardı etmiştir. Burada onun List'çi politikalara itimat etmemesi yatmaktadır.

5. SONUÇ

Avrupa'da özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında küreselleşen laissez-faire anlayışı, "periferi" (çevre) ülkelerden bazı tepkiler almaya başlamıştır (Berend, 2011: 52-53). Bu dönemde korumacı-müdahaleci iktisat politikaları ağırlık kazanmıştır.

Osmanlı Devleti de 19. yüzyılın ikinci yarısına doğru kapitalistleşme sürecine girerken, öncelikle Cavid Bey tarzı bir liberalizm, sonrasında ise Ziya Gökalp tarzı sanayileşmeye dayalı kapsamlı bir milli iktisat politikası izlemiştir. Liberal politikalar daha ziyade 1808-1908 dönemi arasında, milli iktisat politikaları da ağırlıklı olarak 1908-1918 dönemi arasında uygulanmıştır. Osmanlı'da korumacılık politikalarının dile getirilmesi zamanı Avrupa konjonktürü ile yaklaşık olarak aynı olmasına rağmen, dillendirilen bu düşüncülerin uygulamaya geçmesinde ise gecikmeler meydana geldiği gözlemlenmiştir.

Mehmed Cavid Bey'in de yaşadığı 1860-1918 döneminde, Osmanlı Devleti'nin izlediği Cavid Bey tarzı laissez faire anlayışı ile o dönemde sanayileşmiş Batı ülkelerinin uygulamaları ters düşmüştür. Nitekim o dönemde sanayileşmiş İngiltere, Almanya ve Fransa gibi ülkeler; fabrika kanunu, eğitim kanunu, konut yönetmeliği, sağlık kanunu, işveren yükümlülüğü kanunu, kaza sigortası kanunu, sağlık sigortası kanunu, emeklilik kanunu gibi uygulamalarla laissez faire ilkesinden feragat ederek zamanla müdahaleci ve sosyal bir devlet özelliklerine sahip olmaya başlamışlardır (Alatlı, 2010: 1489-1495). Cavid Bey'in burada konjonktürü takip etmede yeterince başarılı olamadığı anlaşılmaktadır. Sayar (2011: 215) da, Cavid Bey'in iktisadın teorik (norm) kısmına hâkim olmasına rağmen, iktisadi liberalizm görüşü nedeniyle Osmanlı'nın somut (reel) meselelerine çözüm getirmede yetersiz olduğu görüşündedir.

Cavid Bey'in iktisadi fikirlerinde zayıflık olarak sayılabilecek bir başka bulgu, iktisadi kalkınmada uygulamaya çalıştığı yöntemdir. Buna göre Cavid Bey'in fikirleri ve eylemleri, ticari kapitalizm aşamasını yaşamadan sanayi kapitalizmine geçme durumunu yansıtmaktadır. Ziya Gökalp ise Avrupa'daki çağdaşları ile korumacılık konusunda fikirleri uyumlu olmasına rağmen, sanayileşmeyi ve iktisadi kalkınmayı sağlamada Osmanlı'nın sosyo-ekonomik yapısını ve zihniyetini yeterince dikkate almadığı gözlemlenmiştir. Nitekim Osmanlı'nın ordu-tarım temelli sosyo-ekonomik yapısını ve zihniyetini, sanayileşmeyi gerçekleştirmede bir zayıflık olarak dikkate almamıştır.

Bütün bu bulgular ışığında genel olarak denilebilir ki; Gökalp'in sosyo-ekonomik fikirleri Cavid Bey'e nispeten, Avrupa konjonktürü ve Türk sosyo-ekonomik yapısı ve zihniyeti ile daha uyumludur.

KAYNAKLAR

Alatlı, Alev, Batıya Yön Veren Metinler, Cilt IV, İstanbul: Melisa Matbaacılık, 2010.

Berend, Ivan T., 20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi (Çeviren: Serpil Çağlayan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011.

Çakmak, Diren, Osmanlı İktisat Düşüncesinin Evrimi Societas ve Universitas Gerilimi, İstanbul: Libra Yayıncılık, 2011.

Eroğlu, Nazmi, İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008.

Genç, Mehmet, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010.

Gökalp, Ziya, Bütün Eserleri 1- Kitaplar (Editör: M. Sabri Koz), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.

<http://www.oxforddictionaries.com>

Mehmed Cavid Bey, İktisat İlmi (Çeviren: Sema Alpun Çakmak, Editör: Orhan Çakmak), Ankara: Liberte Yayınları, 2001.

Pamuk, Şevket, Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Quataert, Donald. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 2 1600-1914 (Editörler: Halil İnalçık ve Donald Quataert), İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004.

Sayar, Ahmet Güner, İktisat Metodolojisi ve Düşünce Tarihi Yazıları, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011.

Şapolyo, Enver Behnan, Ziya Gökalp İttihadı Terakki ve Meşrutiyet Tarihi, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1974.

Tolga, Osman, Ziya Gökalp ve İktisadi Fikirleri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü, Neşriyat No: 14, 1949.

Toprak, Zafer, Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918), İstanbul: Yurt Yayınları, 1982.

....., İttihat Terakki ve Cihan Harbi (1914-1918), İstanbul: Homer Kitabevi, 2003.

Ülgener, Sabri F., Makaleler (Editör: Ahmet Güner Sayar), İstanbul: Derin Yayınları, 2006.

Ülken, Hilmi Ziya, Seçme Eserleri 1- Ziya Gökalp (Editör: Yunus Koç), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007.